

Sídlištní formy v centru i v podhradí Kouřimě a Hradsku u Mělníka v časné době dějinné

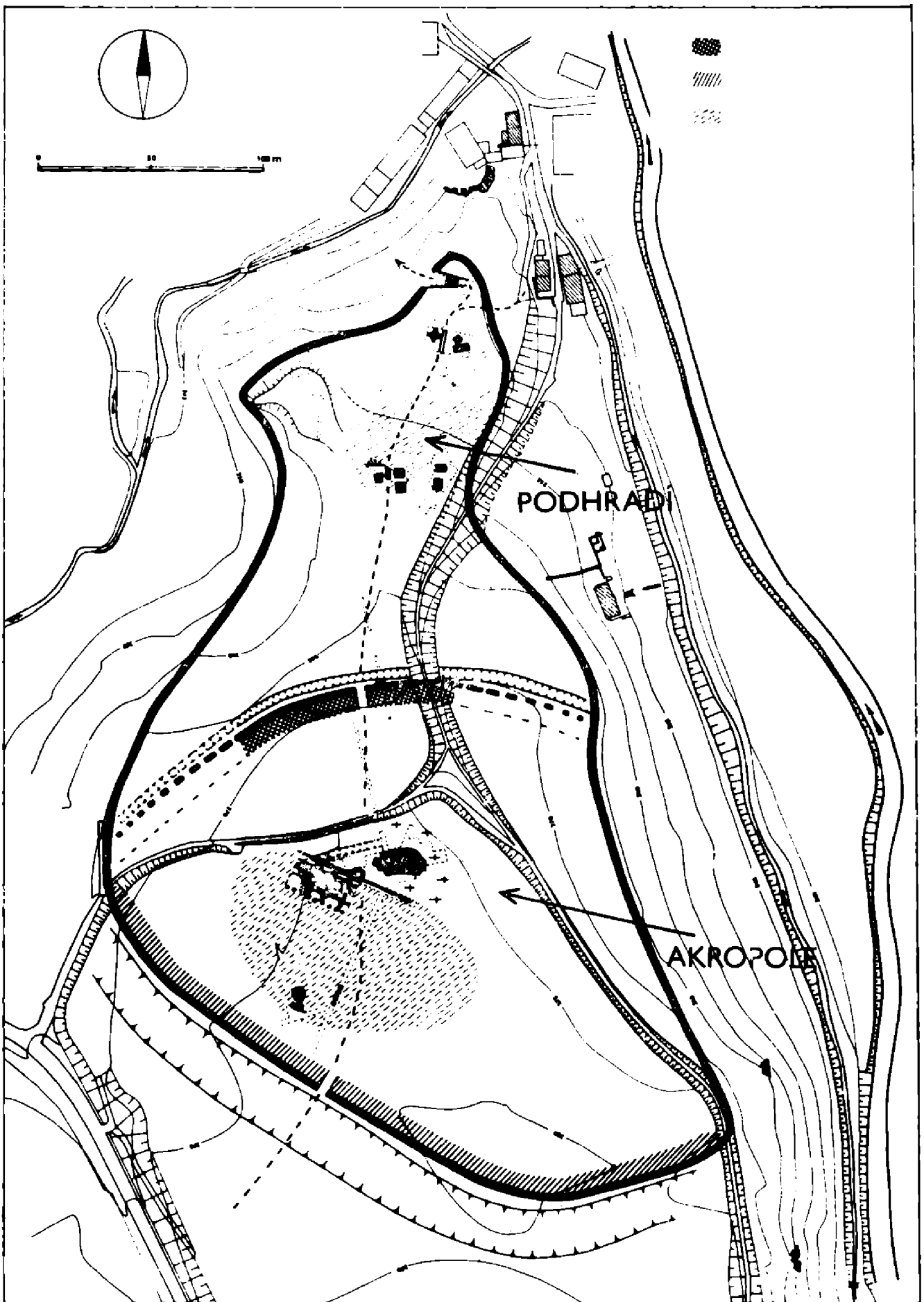
MILOŠ ŠOLLE

Ve svém příspěvku těžím ze zkušeností vlastních výzkumů jak na Hradsku v oblasti mělnické, kde byl proveden výzkum v letech 1965—1974 (Šolle, 1977), tak na dvojici hradisek kouřimských, jejichž výsledky byly z větší části publikovány, nikoliv však se zaměřením k našemu tématu (Šolle, 1969).

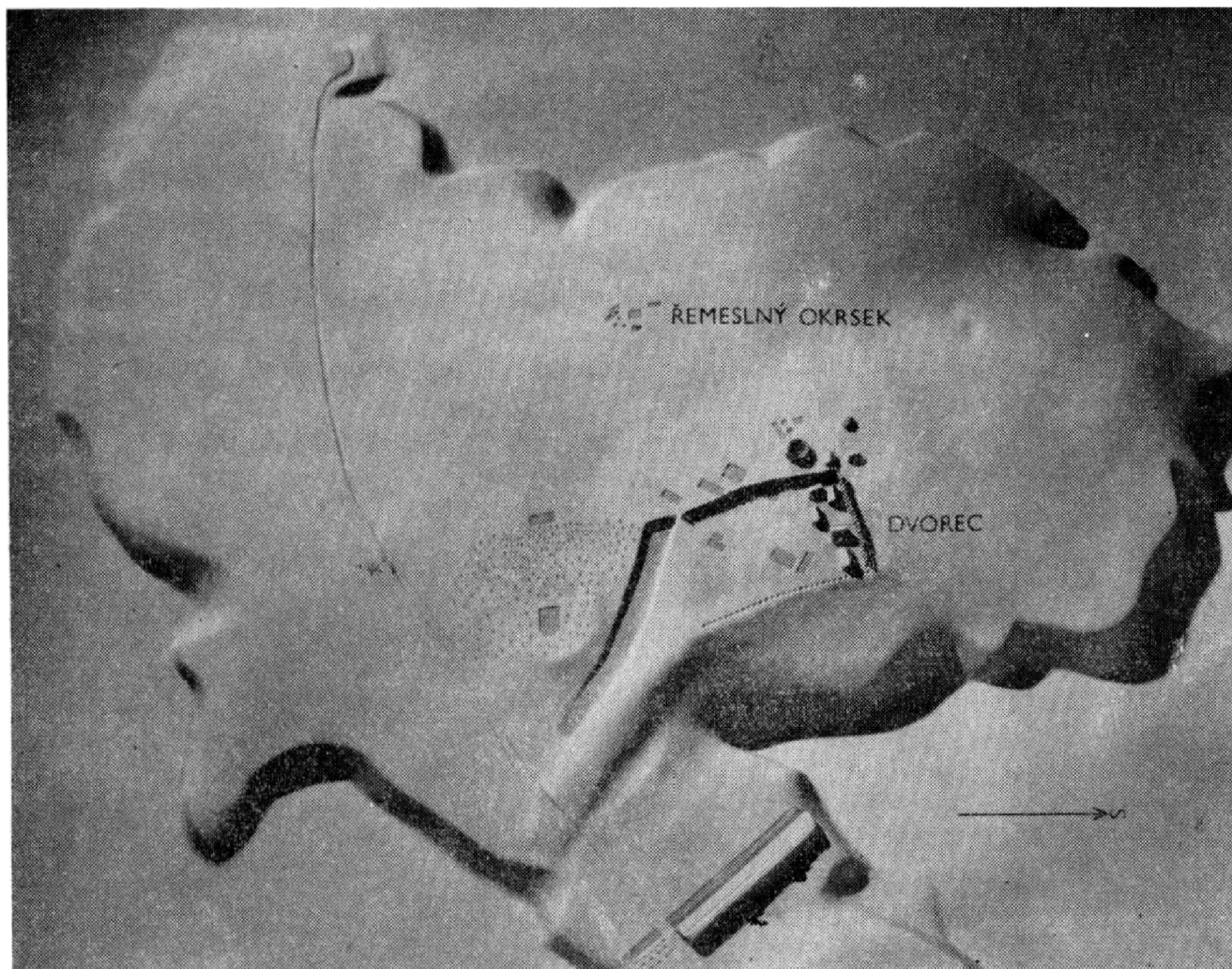
Obě centra sledují vývoj sídlištních forem od sklonku starší doby hradištní až po 13. století, kdy hradiště byla obecně opouštěna. Na Kouřimi se tak stalo ve prospěch kolonizovaného města, Hradsko ustoupilo feudálnímu hradu Kokořinu strážní funkce. Oběma centřům je společné husté osídlení. Na Kouřimi jde o rovnoměrný vývoj centra bohaté sídlištní oblasti, v níž jednotlivé roztroušené osady starší doby hradištní přerostly v 9. století v organizovanou hradskou soustavu s centrálním hradištěm v čele a nakonec ve správní přemyslovský hrad, v jehož podhradí bylo ve 13. století založeno královské město. Naproti tomu Hradsko, ležící stranou živě kolonizované středolabské oblasti, je charakterizováno nerovnoměrným vývojem od refugia — pravděpodobně též s kultovní funkcí ve starší době hradištní — k organizovanému životu v rámci dobře opevněného centra s ohrazeným dvorcem jako dominantou ve střední fázi vývoje, jež lze ztotožnit s Canburgem franckých análů z r. 805 (Šolle 1970, 1977b). Pevnostní ráz si však nejen podrželo, avšak spíše ještě rozvinulo ve století 11. a na počátku století 12., kde se vývoj, jinak bohatého a členitého osídlení, uzavřel v podobě osady, poddané nejprve premonstrátskému klášteru v Teplé a před r. 1217 klášteru německých křižovníků v Řepíne (Fridrich, CDB II, 1912, č. 133).

Srovnání vývoje sídlištních forem obou center a jejich zázemí v oblastech, jež vzhledem k pražskému ústředí mají do jisté míry periferní, na Kouřimi pak dokonce antagonistický charakter, zdá se být po mnohé stránce užitečný. Srovnání zasluhuje jak 1. postupná diferenciací hradní plochy, obrážející vztah závislého řemeslného obyvatelstva k správnímu sídlu, tak 2. regionální stavební tradice u fortifikací i u konstrukce staveb vlastního obydlí a konečně 3. řemeslná produkce, z níž hrnčířská výroba vedle kovářství je hodna zvláštní pozornosti.

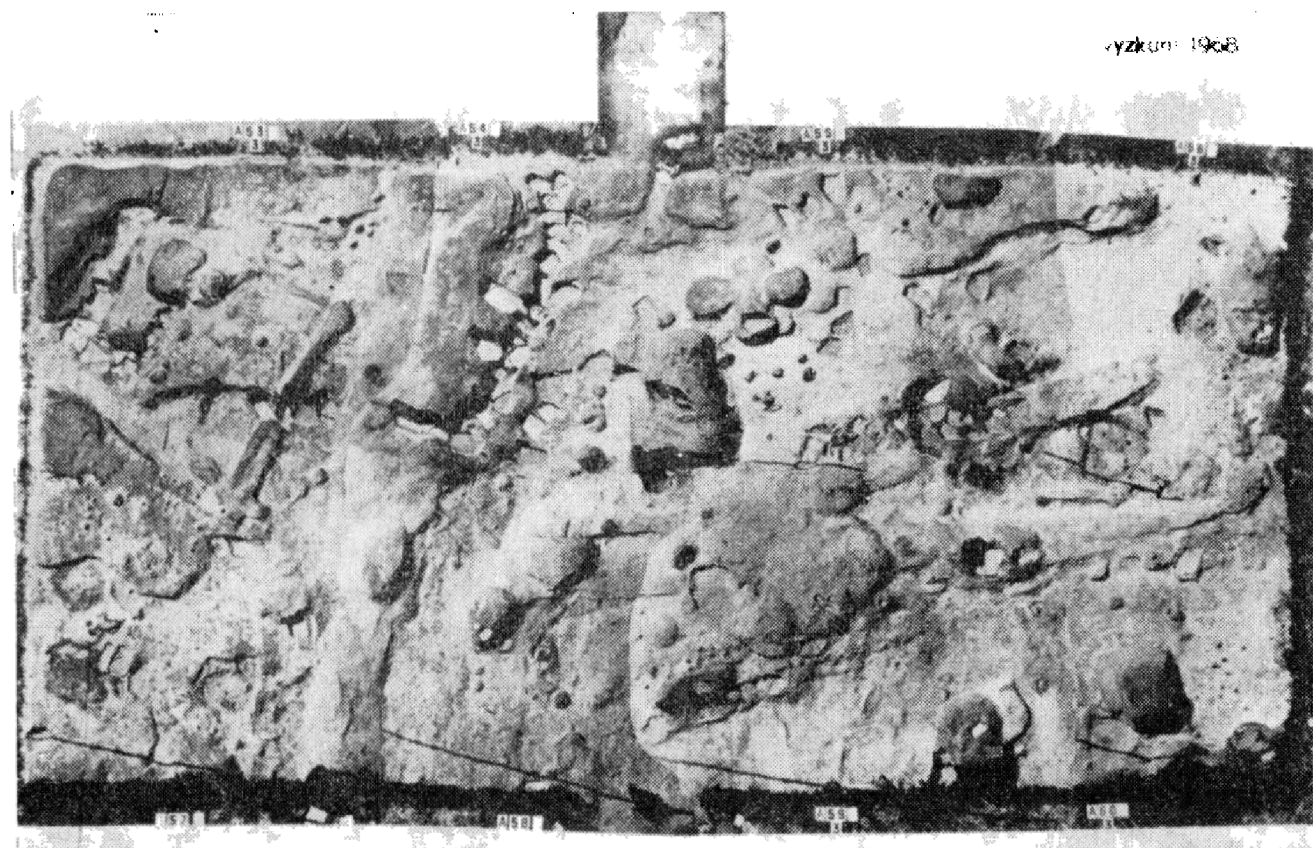
1. Stará Kouřim ve svém postupném vývoji od malého jednoduchého centra nejstaršího období k rozvinutému, členitému hradišti století 9. a k zpevněnému sídlu na akropoli století 10., se na přelomu 10. a 11. století stěhuje na protější ostrožnu, také časem funkčně diferencovanou a zpevněnou. Reprezentuje klasický model vývoje centrálního hradiště. Naproti tomu Hradsko uplatňuje postupný vývoj diferenciací téhož hradního prostoru podle změny funkce a představuje v pozdním stadiu, v mladší době hradištní, redukované sídlu při zbudovaném kostele, přičemž kostel i vlastní akropole je opevněna

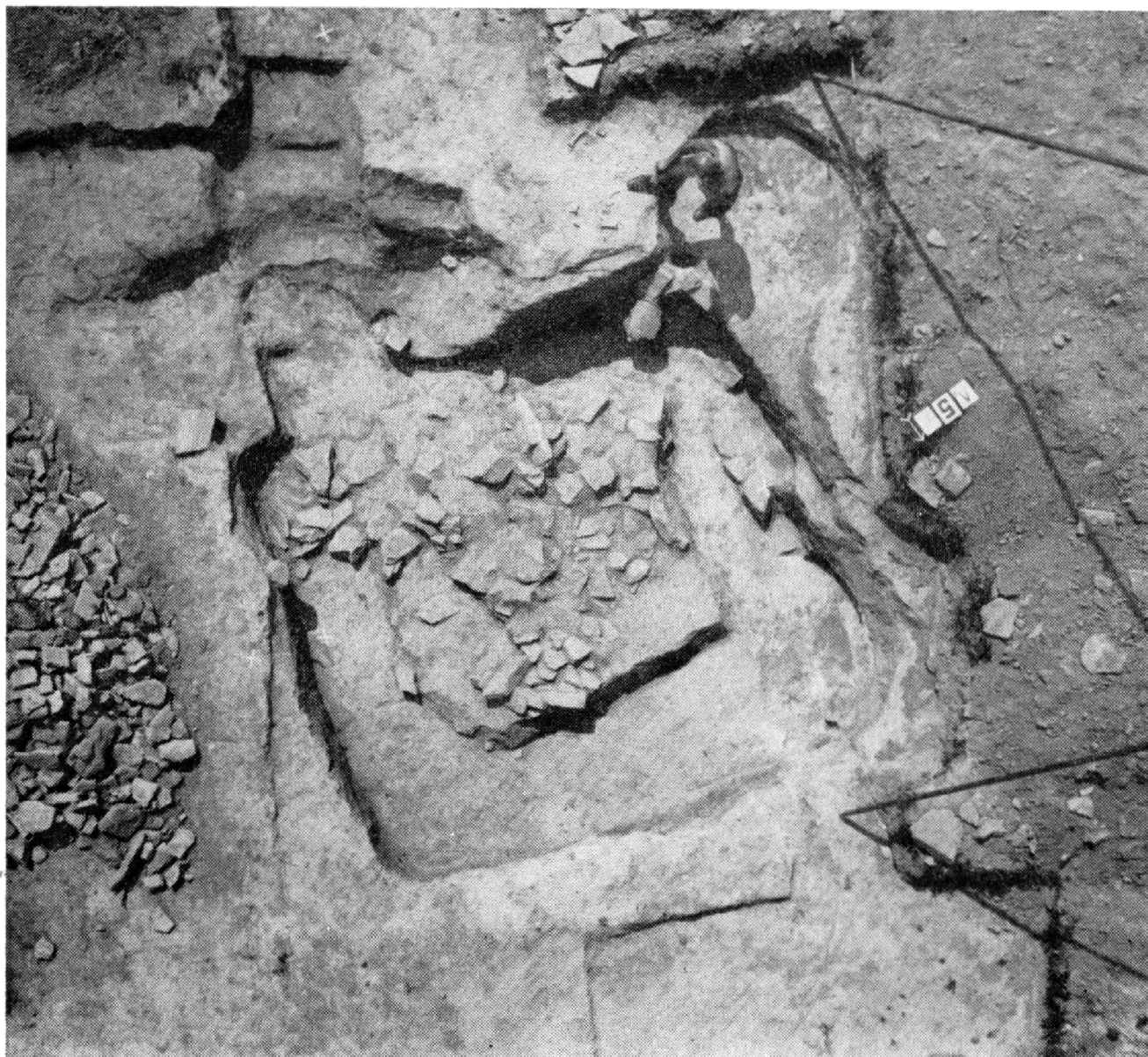
Obr. 1. Kouřim, sv. Jiří. Topografie sídelních komplexů a opevnění.

Obr. 2. Hradsko, okr. Mělník. Model hradiště.

Obr. 3. Kouřim, sv. Jiří. Řemeslný okrsek v podhradí.

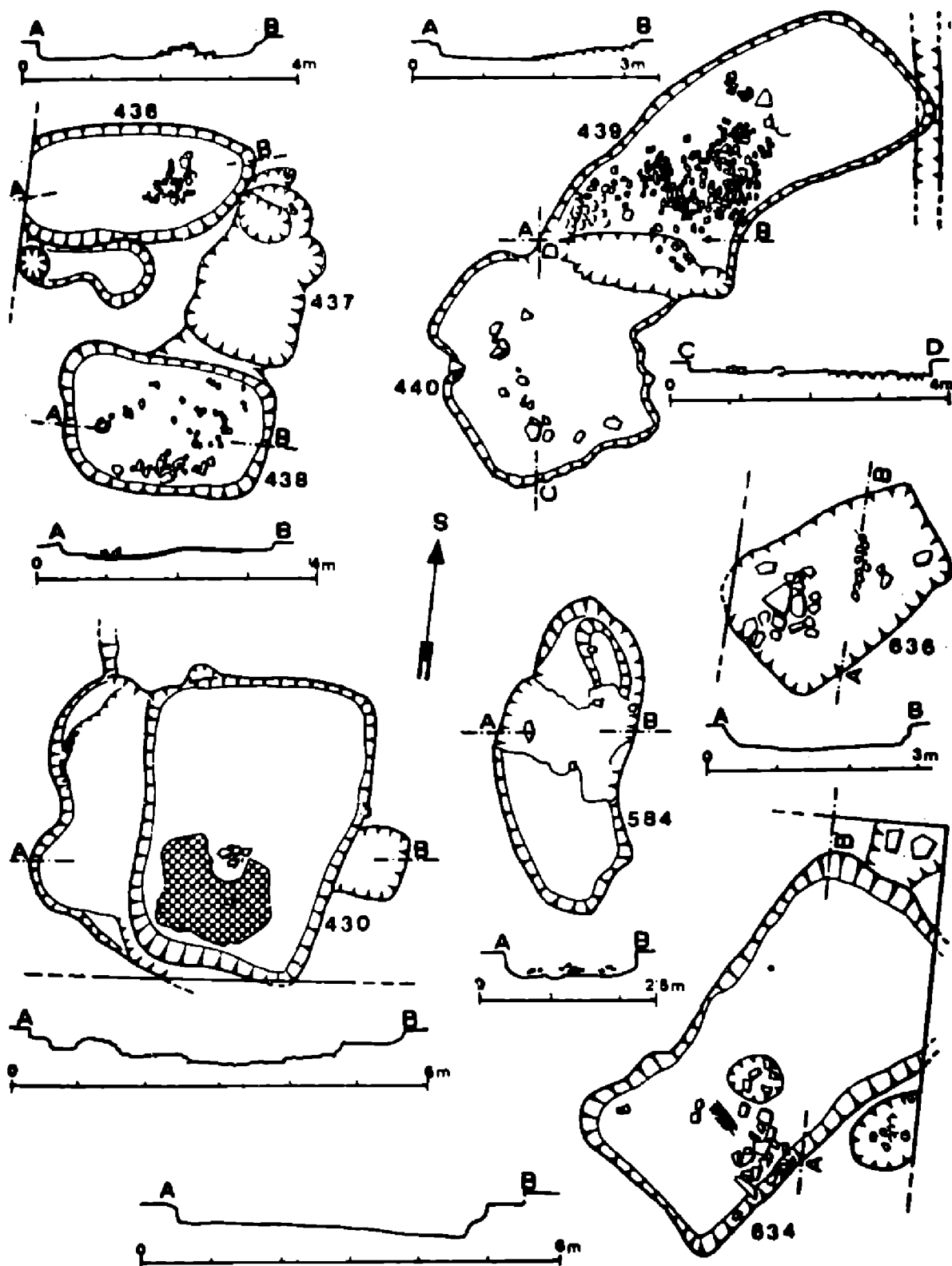
Obr. 4. Kouřim, sv. Jiří. Polozemnice z 13. století.

nově postavenou mohutnou hradbou. Jeho prostorová i společenská diferenciaci se totiž vcelku podřizuje zájmům vojensko-strategickým. Nicméně i tak lze na Hradsku postihnouti již v 9. století založením dvorce s předem určenou zástavbou, obehnaného obdélníkovou ohradou o rozměrech asi 57×34 m. Při pomíná nám akropol na Staré Kouřimi s 90 m dlouhou halovou stavbou, která vévodila hospodářským a řemeslným objektům a obydlím na východní straně návrší (Šolle, 1966, 109—119). V mladší době hradištní lze již u obou center zřetelně oddělití polohu akropole od polohy plně vyvinutého podhradí řemeslníků. Na Kouřimi sledujeme pod akropolí s kostelem sv. Jiří hustě zabvdlenou hospodářsko—řemeslnickou čtvrť na severním svahu, táhnoucím se k bývalému kostelíku sv. Klimenta (obr. 1). Na Hradsku se setkáváme s aglomerací dlouhých chat na akropoli jejichž protějškem jsou řemeslnická zařízení na mírném západním svahu (Šolle, 1977a, b). Obr. 2—6.

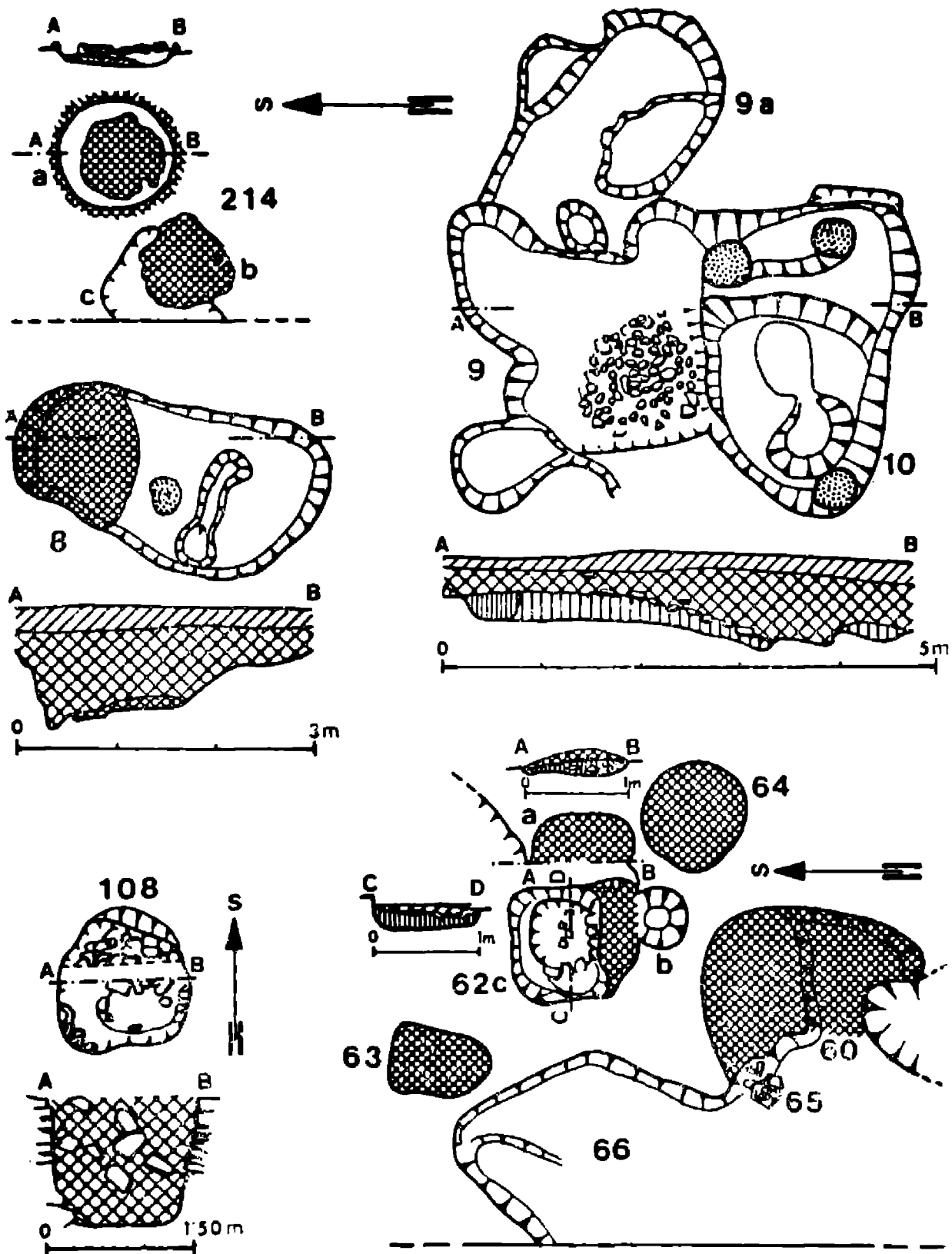
Oddělení řemeslnického „podhradí“ uvnitř hradeb, zdůvodněné současně hledisky sociálními, se vyznačuje nahromaděním specifických hospodářsko—řemeslných zařízení nejrozmanitějších tvarů podle různosti výrobních funkcí (pece na chléb, kovářské vyhřívačky, kovárna, aglomerace různých otevřených

otopných zařízení a vedle nich čtvercové nadzemní sruby, nebo zahlobené chaty. Obr. 3.

Vlastní vývoj chaty po stránce stavebního záměru a techniky je na Kouřimsku charakterizován v nejstarším období 8.—9. století polozemnicemi klučovského rázu. V 9.—11. století pak již převládá typ nadzemních srubů. Je však pozoruhodné, že na samém konci vývoje na Kouřimsku se v podhradí znovu uplatňuje typ velkých čtvercových polozemnic až zemnic s podlahovými řemeslnými jamami a pecemi — dobře na Kouřimi datovaných do poloviny 13. století nálezem brakteátů. Takové nacházíme v téže době též v rybářské

Obr. 5. Hradsko, okr. Mělník. Dlouhé chaty na akropoli.

Obr. 6. Hradsko, okr. Mělník. Remeslné objekty a chaty.

osadě na Klárově v Praze, datované pozdním 12. a 13. stoletím (Hrdlička, 1972, 661), nebo řemeslné osadě benediktinského kláštera na Hradištku u Davle (Kaván, 1956; Richter, 1963). Obr. 4.

2. Regionální stavební tradice se projevují ve fortifikaci převahou dřevěné konstrukce na Kouřimi proti kamenné a to i tam, kde kamene bylo dostatek (Šolle, 1966, 99—109). Naopak vnější val na Hradsku čerpá z domácího materiálu — hrubých pískovcových kvádrů, podobně jako v Prachovských skalách (Turek, 1946, 46—77), kterými se stěží vyrovná přemyslovské stavební techni-

ce v centrální oblasti. Domácím prvkem kouřimského stavitelství je často znásobená košatinová stěna, kterou známe jak z halové stavby 9. století — určené pro potřeby obyvatel akropole, jak tomu nasvědčují i nálezy skleněných gombíčků a specifické tvary pohárů — tak z dvorce „u sv. Jiří“ o 150 let mladšího, na Kouřimsku. Tento druh košatinových stěn je ovšem znám i na přemyslovském Levém Hradci, avšak uplatněn při konstrukci hospodářského dvorce předhradí (Borkovský, 1953).

Z životních řemeslných projevů obyvatel obou center je z hlediska vývoje zvláště citlivým odvětvím hrnčířství, které se přes své shody vyznačuje nejprůkazněji i regionální rozdíly. Srovnání zličsko—slavnickovské a pšovsko—mělnické keramiky směřuje k závěru, že shodný vývoj časného stadia ve starší až střední době hradištní nabývá v průběhu 10. století na regionální specifičnosti, avšak poznamenané odstupňovanou mírou vlivu středočeské progresivní oblasti přemyslovské.

Rovnoměrný vývoj keramiky kouřimské, který můžeme charakterizovati jako plynulý a konservativní — což však nijak není v rozporu s vyspělostí zlatnictví a vůbec klenotnictví — podržuje tradiční formy, které se jen pozděně náhle přizpůsobují nové technice míšení hrnčířské hlíny a pálení nádob, což se zračí též převládajícími teplými červenavě hnědými tóny. Tradiční je poměrně hojný výskyt láhví od 9. století až po století 11. tak oblíbených v Polabí vůbec a plynulý přechod z jednoduchého neprofilovaného okraje v okraj nálevkovitě skosený až protažený (Šolle, 1972). Okruh keramiky na Hradsku, patrně pod vlivem i politického sblížení oblasti s přemyslovskými centry, se vyznačuje již od 10. století kalichovitými okraji, které na Kouřimi známe až hluboko v mladohradištním vývoji. Pravděpodobně také vyšší procento značkových nádob na dně na Hradsku 11.—12. století souvisí s hospodářsko-spoločenským postavením Hradska jako strážního přemyslovského centra ve srovnání se samostatnou, méně přizpůsobivou oblastí kouřimského centra, což se zračí i ve výrobě. Také aplikace importovaných sgrafitových vzorů ve 12. století na Hradsku má podobné zdůvodnění. Toto importované zboží ze západu na Kouřimi nenajdeme.

Dospíváme k závěru, že proměny sídlištních forem na akropoli i v podhradí. stejně jako výroba sama, čerpají v nejstarší fázi slovanského osídlení široké oblasti Čech ze společného základu; později však od 9. století do století 11. se prosazují stále silněji regionální proudy díky rozvoji místních dílen a teprve ve 12.—13. století zesilují opět jednotící faktory pod vlivem jisté uniformity vyššího civilizačního standartu městské kolonizace. Projevuje se též nestejněmírná míra nivelizace prostředí, určována mimo jiné sjednocovacím procesem politickým.

Literatura

- Borkovský, I., 1953: Staročeský dvorec na Levém Hradci. AR V, s. 621—624, 636—646.
Friedrich, G., 1904—1907: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. 1. Praha.
Hrdlička, L., 1972: Předběžné výsledky výzkumu v Praze I na Klárově. AR XXIV, s. 644—663 (661).
Kaván, J., 1956: Archeologický výzkum v Hradištku u Davle. AR VIII, s. 377—386.
Richter, M., 1963: Výzkum opevněné středověké osady v Hradištku u Davle. AR XV, s. 200—219, 221—223.
Šolle, M., 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Monumenta archaeologica XV. Praha.

- Šolle, M., 1969: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní. PA LX, s. 1–124.
- Šolle, M., 1970: Příspěvek archeologie k lokalizaci tzv. „Canburgu“. Sborník NM v Praze, řada A – historie XXIV, s. 177–183.
- Šolle, M., 1972: Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereiche Ostböhmens. Origine et débuts des Slaves VII. Praha, s. 141–177.
- Šolle, M., 1977a: Kouřim im frühen Mittelalter, Archäologie als Geschichtswissenschaft. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte. Berlin, s. 419–425.
- Šolle, M., 1977b: Hradsko u Mšena I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu franckých letopisů. PA LXVIII, s. 323–393.
- Turek, R., 1946: Prachovské skály na úsvitě dějin. Praha.

Siedlungsformen im Zentrum und in der Vorburg von Kouřim und Hradsko bei Mělník in frühgeschichtlicher Zeit

Die langjährigen archäologischen Grabungen in Kouřim (1948–1972) und Hradsko bei Mělník (1964–1973) ermöglichten einen Vergleich umwehrter Zentren zweier, vom Gesichtspunkt der mittelböhmischen Přemyslidengebiete, peripherer Enklaven. Die Region Hradsko mit dem Tal des in die Elbe mündenden Pšovka-Flusses kann ethnisch eher als Pšovaner Ursprungs bezeichnet werden, die Region Kouřim als Zličaner-kroatische, die im 10. Jh. in die Domäne der Slavniker gehörte.

Der Vergleich beider Gebiete ist hinsichtlich der Siedlungsformen und der Produktion durch die Tatsache ermöglicht, dass beide Zentren und deren Burggemeinden in der Umgebung eine Entwicklung von der ausgehenden älteren Burgwallzeit an (8. Jh.) bis in das 13. Jh. durchmachten. Die Entwicklung von Kouřim wurde im 13. Jh. mit der Gründung der königlichen Stadt abgeschlossen: Hradsko als Wachtzentrum tritt dann vor der Burg Kokořin zurück, wurde selber nach dem J. 1217 eine abhängige Siedlung, die den deutschen Kreuzrittern im unweiten Řepín abgabepflichtig war; die Kreuzritter übernahmen jedoch selber die Siedlung schon aus der Hand der Tepler Prämonstratenser (Friedrich, CDB II, 1912, S. 124, Nr. 133).

Einen Vergleich verdient 1. die fortschreitende Differenzierung des Burgareals, die die Beziehung der abhängigen Handwerkerbevölkerung zum Verwaltungssitz widerspiegelt, 2. das Verhältnis zur Tradition in der Fortifikation und in der Baukonstruktion, 3. die handwerkliche Produktion, namentlich der Töpfer.

Kouřim repräsentiert hinsichtlich der allmählichen Differenzierung innerhalb des Burgwalls Stará Kouřim und vor allem durch den Wechsel der Zentren – von Stará Kouřim des 9.–10. Jh. zum St.-Georgs-Verwaltungssitz des 11.–12. Jh. bis zur Stadt auf der dritten Terrasse – ein klassisches Beispiel für die Entwicklung eines dicht besiedelten Gebietes (Abb. 1). Hradsko trägt von Anfang an Entwicklungsmerkmale eines Zentrums mit spezieller Funktion als Refugium samt einem Kultzentrum, welches sich im 9. Jh. zu einem umfriedeten Herrenhof (57×34 m) und einem Keim der Agglomeration von Handwerksobjekten hinter diesem umfriedeten Areal herausbildete. Der Herrenhof selber ist nach einem bestimmten Plan überbaut. Hradsko, das ursprünglich nur mit einem Aussenwall geschützt war, kann nach der Grabung verlässlich mit dem „Canburg“ in den fränkischen Annalen identifiziert werden (Šolle, 1966, 1977b). Abb. 2.

Im 11.–12. Jh. verstärkt Hradsko seine Verteidigungsfunktion durch die Errichtung mächtiger Schanzen auf Kosten des Gesamtareals, erweitert die Siedlungsfläche auf der Akropolis durch die Störung der Palisade des alten Herrenhofes und durch die Anlegung leicht eingetiefter Langhütten, manchmal auch mit innerer Gliederung in fester Orientierung. Besonders gelangte dann das Leben in der handwerklichen Vorburgsiedlung zur Blüte. Zum Siedlungszentrum kam in jener Zeit mit Sicherheit auch schon ein durch einen Quergraben abgeteilter kirchlicher Bezirk mit einem Friedhof hinzu. Abb. 2, 5, 6.

In jener Zeit, und zwar bereits im ausgehenden 10. Jh., lebte Kouřim bei St. Georg auf. Westlich der St.-Georgskirche, die offenbar bereits an der Jahrtausend-

wende gegründet wurde, beobachtet man eine dichte Besiedlungsagglomeration im Verwaltungszentrum auf der Akropolis, die auf die Art eines Herrenhofes durch Flechtwände gegliedert war. Es kam hier das traditionelle Konstruktionselement des Hallenbaues des 9. Jh. zur Geltung, das jedoch ebenfalls in der Wandkonstruktion des Wirtschaftsgutes in Levý Hradec festgestellt wurde (Borkovský, 1953). Auch in Kouřim kam es im Verlauf der Entwicklung zur Absonderung der Akropolis von der wirtschaftlich-handwerklichen Vorburgsiedlung mittels einer Mauer, durch welche der ursprüngliche, kompakt mit einem leicht bogenförmig verlaufenden Querwall umwehrte Raum aufgegliedert wurde (Abb. 1). Bemerkenswert ist diese Siedlung durch die Mannigfaltigkeit der Objekte samt einer Schmiede mit einer Röststelle und einem Blockhaus mit einem Kamin, die durch einen alten Hohlweg voneinander getrennt waren und eine Menge von Funden, namentlich Keramik und Eisenerzeugnisse, enthielten (Abb. 3). Aussergewöhnliche Aufmerksamkeit verdienen Gruppen mehrerer Halbgrubenhütten (5×5 m, T. 510 cm), innen mit Handwerksobjekten und Feuerstellen, mit Eingang und Stufen. Sie erinnern bereits an die Grubenobjekte sowohl von Klárov (Hrdlička, 1972, S. 661) als auch von Hradištko bei Davle (Kaván, 1936; Richter, 1963). In Kouřim stützt sich die Datierung der Halbgrubenhütten glaubwürdig auf die auf dem Hüttenfussboden gefundenen Brakteaten aus der Mitte des 13. Jh. (Abb. 4).

Die Menge der Keramik aus beiden Lokalitäten ermöglicht einen Vergleich der Entwicklung ihrer Formen und Technik. Der höhere Anteil von Flaschen in Kouřim stimmt mit der regionalen Vorliebe dieser Form noch im 11. Jh. überein. Der Mangel an kelchartigen Randformen, die sowohl im Prager Becken als auch in Hradsko seit dem 10. Jh. gängig waren, ist in Kouřim durch das Hinzukommen der Libicer trichterartig abgestrichenen Randform ersetzt. Den höheren Prozentsatz von markierter Keramik in Hradsko in der jüngeren Burgwallzeit gegenüber Kouřim ist wohl auf den Verschmelzungsprozess mit den Přemyslidenzentren zurückzuführen.

In der Entwicklung beider Gebiete ist eine ungleichmässige Nivellierung des Milieus wahrnehmbar, die ebenfalls durch politische Gesichtspunkte des Vereinlichungsprozesses des Landes gegeben ist.

Abb. 1. Kouřim, St.-Georg. Topographie der Siedlungskomplexe und der Befestigung.

Abb. 2. Hradsko, Bez. Mělník. Modell des Burgwalls.

Abb. 3. Kouřim, St.-Georg. Handwerkerbezirk in der Vorburg.

Abb. 4. Kouřim, St.-Georg. Halbgrubenhütte aus dem 13. Jh.

Abb. 5. Hradsko, Bez. Mělník. Langhütten auf der Akropolis.

Abb. 6. Hradsko, Bez. Mělník. Handwerksobjekte und Hütten.

